

ԵՐԴՈՒՄԸ ՈՒ ԱՆՈՐ ՍՈՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԻՆ ՀԱՅՈՑ ՄԵՋ

Ն. Մագուտյան

րդումը ծանոթ սովորություն մըն է հնագույն դարերեն ի վեր: Անոր սկզբնավորովյունը հեթանոսական առաջին շրջաններուն մեջ կարելի է որոնել: Քրիստոնեությունը շատաց սահմանափակել զայն: Օտարներեն՝ Հովհաննես Ոսկեբերան, իսկ հայերեն Հովհան Մանդակունին, շատ հակառակ կճառեն երդումի դեմ: Մանդակունին դրեց ամբողջ ճառ մը «Վասն շար սովորութեան երդման» վերնագրով:

Երդումը կրնա՞նք բաժանել երկու մասերու:

Սովորական երդումը, որ ռաժիկ դասակարգին կողմն կկիրարկվեր առօրյա խոսակցության մեջ ու պաշտոնական երդումը, որ տեղի կունենար կարևոր դիպվածներու մեջ, ամենայն լրջությամբ ու միշտ հրապարակավ: Այս երկու ձևերը իրարմ կզանազանվին ու հարկ է ինձ անջատարար գրել անոնց մասին:

Սովորական երդումը կրնա՞նք անվանել «Անկանոն երդում» իսկ պաշտոնական երդումը՝ «Օրինական երդում»:

Անկանոն երդումը հիննն ի վեր սովորություն դարձած էր հայոց մոտ, որոնք շատ ուղղությամբ սուտ կամ հոսով երդումներ կրնեին Մանդակունի կուտա ծառանայական եր-

կարու միջև: Մանդակունին կավանդե, որ խոսքեն առաջ երդումը կվազեր ամենուրեքներեն, իսկ «չոփոգիք և աղտեղաբանք», կավելացնե Մանդակունին, իրենց ըսելիքը դեռ չխորհած՝ երդումը պատրաստ ունեն իրենց լեզվին ծայրը: (Տես Հ. Մանդակունիին «Ճառք»-ը, 114):

Սուտ երդումը այնքան տարածված էր հայոց մեջ, որ նույնիսկ տղաք իրենց խաղերուն հաջողությունը կամ անհաջողությունը երդումներով կհաստատեին: Կամ վաճառականները իրենց արդարությունը հաստատելու համար հաճախ երդումի կդիմեին, կըսե Մանդակունին, (տես իր «Ճառք»-ը 115):

Այս կարգի երդումներն ընդհանրապես կկատարվեին՝ արեգակին, լուսինին և աստղերու անունով, որոնք հայոց հեթանոսական շրջանին զլիավոր աստվածներն էին, ինչպես նաև, երդումները կըլլային գլուխի և աչքի վրա: Իրեքմ երդումներ կըլլային նաև Աստուծոյ ու Քրիստոսի վրա, կամ Քրիստոսի խաչին, կամ ամուր չարչարանաց վրա, կամ մարգարեներու, առաքյալներու ու մարտիրոսներու վրա, որոնց դեմ տրտնջալով

դում», ու «կատարյալ ուրացութիւն» տնտեսները (Տես իր «Ճառք»-ը 111 ու 115)։

Այս հոսի սովորութիւնը շարունակվեցավ մինչև ԺՐ դարը, երբ ժամանակակից Մխիթար Գոշը՝ երկաթուղին կզբն իր «Դատաստանագիրք»-ին մեջ, դանդաղեցրել, որ երգումը կմտներ սովորական խոսակցութեան մեջ, իր իսկ բառերով՝ «Ի փողոցս և ի հրապարակս և ի բանակոտութիւնս»։ Մխիթար Գոշը կը բացատրե, որ դատախազները առյաւելին առջև չեւած փողոցներուն կամ ճամբաներուն վրա ստակալի երգը։ մենք կընենք, բայց երբ դատաւորի առջև ելլենք, կատարյալ սուրբեր կդառնային ու կդժվարանային ընել օրինական երգում, զոր իրը թէ կնկատենին ավելատարանի հակառակ արարք մը։ (Տես «Դատաստանագիրք» էջ 48)։

Մխիթար Գոշ իրը երգումի ձևեր, կառնե հետևյալ սովորութիւնները, որոնք ռամիկներու կողմէ կգործադրվեին, երբ մանականդ աշխուհիները վրիճեր պարտագրեին. —

- ա) եկեղեցի մտնելով ճրագը մարել։
- բ) բերանով փչել ջուրին ու ձիթին վրա։
- գ) գետինը խաշ նկարել ու վրան կոխել։
- դ) շան պոչին բռնել։
- ե) ձեռքերու մեջ ոսկոր բռնել։
- զ) գետնի վրա երկու ծիր գծել ու մեկին մշուր անցնել։

Այս բոլոր ձևերուն իմաստը կընանք հետևյալ կերպով բացատրել։

- ա) մարել քրիստոնեական հավատքը։
- բ) մկրտութեան ջուրին ու մեռուին շնորհքը մերժել։
- գ) կոխել փրկագործութեան խորհուրդը։
- դ) անհավատ շան մը հավատադի։
- ե) մեռնել ու ոսկոր դառնալ։
- զ) ծիր փոխելով կրոնափոխ ու ուրացող լինել։

Այս բոլոր ձևերուն դեմ գգուշութիւն կըարդեք Մխիթար Գոշ (Տես «Դատաստանագիրք» էջ 51)։

Օրինակաւ երգումներ

Օրինական երգումը հայոց մեջ ծանոթ է ոսկեդարյան գրողներու շրջանին, որոնք «ուխտ» անուշը կուտային անոր։

Մանգակունին ու Շնորհալին իրենց գրութիւններուն մեջ մատամբ ներդրումներ կընվին օրինական երգումին։ Շնորհալին իր «Ընդհանրական»-ին մեջ կըսե. — «Մի՛ եղիցի ձեզ յօժարութեամբ դիմել երգմունս... առանց մեծագոյն։ հարկի», (Տես «Թուղթ ընդհանրական», էջ 192)։

Մխիթար Գոշ կընդունի օրինական երգումը, պայմանով, որ պատավորը հրամայե զայն (Տես «Դատաստանագիրք», էջ 46)։

Ջաքարիա եպիսկոպոս Սործորեցին միշտ կարդարացնե դատաստանական երգումը, զոր համաձայն ալ կգտնեն Սր. գրոց հոգիին։ Իր «Թուղթ»-ին մեջ որոշապես կըսե «Ձի ուրիշ է երգումն առիւ անձամբ վասն միտլ փողոց և սուտ, և ուրիշ է երգումն տալ առաջնորդաց և դատաւորաց՝ վասն ճշմարտութեան հաւատարմոյ»։

Գրիգոր Տաթևացին ևս երգումը կթույլատրեք, բայց միայն անհատներուն առջև երգումի ձևերը հայոց մեջ աշխարհ դարերու ընթացքին տարբեր տարբեր կնեկայանան ու հարկ է մի քիչ ծանրանալ այս հարցին վրա։ Հին հայոց մեջ օրինական երգումները կընային սողի ունենալ, երբ ծանր խնդիրներ կնեկայանային, աշխարհ միշտ հակասութիւն կար երգումին դեմ։ Մանր ու կարեւոր խնդիրներ կամ պարագաներ կհամարվեին հետևյալները։

Ա. Կենցաղային խնդիրներ. այսինքն, երբ առևտրական ու կալվածական խնդիրներ կային և կամ հարստահարումի ու զեղծումի խնդիրներ պիտի քննվեն։ Երգումը հոս ընդունելի էր, բայց ըստ Մխիթար Գոշին ու Սործորեցին այն առիւն միայն, երբ վկա չէր գտնվեր։

Բ. Քրեական հանցանքներ. այսինքն գողութիւն, շնութիւն, սպանութիւն ու ավազակութիւն ու նման հանցանքները փաստելու համար եղած երգումը։ Վերոհիշյալ հանցանքները ծանր պատիժներով կփոխարինվեին։

Գ. Կրոնի հանդեպ հակաաւմուրշիւն. այսինքն, անձի մը հավատքը ապացուցանելու համար և կամ եկեղեցիով պաշտպանութեան համար։ Այսպիսի պարագա մը ստեղծված էր Միհրանքսէի առ հայոց գրած նամակին առիթով, երբ կրոնափոխական անուշարկը շատագովված կամ պարտադրված էր Ալիարայրի դյուցազնամարտի նախօրյակին։

Ըստ Նիկիշի հայերը ընդարձակ թուղթով մը պատվական պատասխան մը տվին պարսից ու մաքողութեամբ ձգթողիկոս, եպիսկոպոսներ, նախարարներ և այլն ժանսուտ հոռմամբ եղին վկայութիւն եենօք և մահու ի նմին կալ հաստատուեալ։ Ու երբ հայ նահապարհներ ստիպեցան յարսից դուռը երթալ, անոնք կրնին երուսմեռութիւն րոհն հաստատ մնալու իրենց համատրին մտա։ Նուրն առիթով էր, որ երգում մը ևս առեալ ունեցած էր, երբ Վարդան Մամիկոնեան և ուխտաաահ նահապարհները ուսպատմութեան դուռը ստուգած էին առաջից դեմ։ Անոնք աստուտական երգումով զիրար համոզած էին։

թե հանապազորեն պիտի կռվենի պատվու գաշտը:

Դ. Նիգակակցություն. այսինքն, թե՛ օտարներու և թե՛ հայոց նիգակակցութեան համար եղած պաշտոնական երդումը: Հայոց պատմութեան մեջ այս տեսակ երկու պարագաներ ունինք:

1) մեր Արշակ Բ. թագավորը ստիպված էր նիգակակցութեան երդում տալ պարսից Շապուհին, ու 2) Վարդան ու իր ընկերները 451-ին հոնայ հետ զինակցութեմ էին երկուստեք տրված երդումներով:

Ե. Հաշտութիւն. այսինքն պատերազմի մը վերջ երկու ազգերը կամ երկու պատերազմող կողմերը պաշտոնական երդումով զիրար կապահովեն ստեղծվելիք խաղաղութեան համար: Ասոր բազում օրինակներ կան հայոց պատմութեան մեջ, ու կրնամ երկու դեպք երևան հանել:

1. Բագրատունեաց հարստութեան շրջանին, Աշոտ թագավորին օրով, Աբաս սպարապետը ձերբակալած էր վրաց Ատոնեսուհի իշխանը, զոր խոստացավ արձակել, եթե անոր փոխարեն վրացին «եղովմ» տար: Այս ժողովուրդ տրվեցավ, բայց դժբախտաբար հայոց թագավորը երդմանդրութեմ եղավ:

2. Աշոտ Արծրունին իր հորաքեռորդի Հասանը գերի առնելով իբր փրկանք առավ անոր Սևանա մեջ գտնված ամրոցը, ու պաշտոնական երդումով մը ապահովեց զինքը ընավ լվնասիլ:

Զ. Հպատակութիւն. այսինքն, ճորտերի իշխաններուն կուտային հպատակութեան երդումը, ու զիրենք կապահովեն միշտ հլու մնալ:

Ստորե կուտամ օրինակներ հայոց պատմութեան:

1. Հայոց Պապ թագավորին ժամանակ Մուշեղ Մամիկոնեան սպարապետը թագավորին պահանջքին միտ ստիպեցավ հավատարմութեան երդում տալ թե՛ կաթողիկոսին ու թե՛ թագավորին՝ Զլուրավի ձակատամարտին մեջ:

2. Գագիկ Բ. թագավորին օրերուն Վեստ Մարգիս ու հայ իշխանները թագավորը երդումով համոզեցին Կոստանդնուպոլսի մեկնելու:

Երբ Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսն հայ իշխաններու դեմ բարկանալով Անիին մեկնած ու Վասպուրական առանձնացած էր, Հովհաննես Մմբատ թագավորը ու բոլոր հայ իշխանները երդմանգիր մը զրկեցին կաթողիկոսին, ձկնկռ ունկնդր ամենայն հրամանաց նորա, կրնե Մատթեոս Ուռհայեցի:

Է. Արեւայական օծումը

Այս արարողութիւնը ազգային ու քաղաքական ամենաշքեղ առիթն էր պաշտոնական երդումին համար: Այսպիսի երդում մը ազգը պարտավոր էր տալ թագավորին:

Այսպիսի պարագա մը կաժանդե մեզ Կիրակոս Գանձակեցին իր «Պատմութեան» մեջ, երբ կնկարագրեց Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսին ու հայ իշխաններուն տված երդումը Գագիկ Բ. թագավորին օծման օրը:

Պետք է գիտնանք, սակայն, թե Ռուբինյան թագավորութեան շրջանին թագավորը պարտավոր էր երդում տալ ազգին ու ոչ ազգը՝ թագավորին:

Վերոհիշյալ յոթը զլխավոր պարագաները ծանրակշիռ խնդիրներ կհամարվեն ու զանոնք երդումներով գործադրելը պարտավորի էին հին հայոց մոտ:

Երդումներ կրնային տեղի ունենալ նաև տարբեր կրոնքի պատկանողներուն միջև, երբ յուրաքանչյուր կողմ իրավութեմ ունէր իր սեփական օրենքներուն հետեւելու: Իսկ երբ երկու կողմերը քրիստոնյա էին, հետեւալ պայմանները պետք էին նկատի ունենալ ըստ Մխիթար Գոշի.—

1. Երդում տալու համար հարկ էր 25 տուրքականն վար ըլլալ:

2. Երբեք ու հիվանդները պետք էլին նրդում տալ:

3. Ապաշխարողները չէին կրնար երդում տալ:

4. Հավատարիմ կիներեն ընդհանրապես երդում չէր պահանջվի:

5. Անպարկեշտ ու պտռվ և կամ ծնելու մոտ եղող կիները չէին կրնար երդում տալ:

6. Մաքսագործները, արքեպոստոսները ու մեղաւորները չէին կրնար երդում տալ, որքան ժամանակ որ աշղպես կմնային:

7. Երդում կրնային տալ բոլոր մերձավոր ազգականները ու բարեկամները:

Հովհաննես Մանգակունիի շրջանին երդում ընելու իրավունքը չարախոսին կատարական, իսկ Մխիթար Գոշի շրջանին՝ այս կանոնը փոխված էր:

Երդումը նախապես կկատարեին ընդհանրապես եկեղեցիին մեջ, բայց հետո դատաւանական երդումը կրնար տարբեր մայրերու մեջ ալ տրվի, ինչպես աղայան առյախին միջ, ու երբեմն ուր որ հարկ կամ պետք կը պահանջէր:

Երդումը կրնար արքունիքին մեջ ալ տրվի, ինչպես որ Հայոց Արշակ թագավորը տված էր Պարսից Շապուհ թագավորին:

Երդումը կրնար պատերազմի դաշտին մեջ ալ տրվի, ինչպես որ Մուշեղ Մամիկոնեան

սպարապետը տված էր կաթողիկոսին ու Պապ թագավորին նպատ լեռան վրա:

Երդումը կրնար նաև ճամբաներու մեջ ալ տրվիլ, ինչպես սր Վարդանանք իրարու տված էին, երբ Պարսկաստանն կվերադառնալին ու ամեն ոք իր տեղը պիտի վերադառնար:

Երդումը կրնար տան մեջ կամ ապարանքի մեջ ալ տրվիլ, ինչպես որ դավաճան Վաստի Մարզպանը տված էր հայ ուխտապահ նախարարներուն իր սեփական ապարանքին մեջ ըստ պատմիչին (Նդիշերին):

Մխիթար Գոշ կարգել է թիթե պարագաներու մեջ տրված երդումը. զոր օրինակ տալիս տարեկան տղու մը համար երդում տալը արգիլված էր: Ու եթե այսպիսի պարագա մը ստեղծվեր դատարանին մեջ, առանց պահանջելու փոքր տղայոց երդումը, կրնային դատը շարունակել: («Մատաստանագիրք» էջ 53):

Երդումները ընդհանրապես տեղի կունենային հետևյալ սրբություններու անունով. — ա. կաթողիկոսին կամ թագավորին աջին վրա:

բ. Ավետարանին վրա:

գ. Մասնավոր ուխտի կամ երդման ավետարանի վրա:

դ. Ավետարանին զորություն վրա:

ե. Խաչին վրա:

զ. Ավետարանին ու խաչին վրա:

է. Աստուծո անվան վրա:

ը. Նկեղեցվո անվան վրա:

թ. Անիին ձևազար ու միջ եկեղեցիներուն վրա:

ժ. Պատարագի բաժակին (սկիհ) վրա:

Կրնայի յուրաքանչյուրին վրա օրինակներ բերել պատմությունն, եթե նպատակ ունենայի նյութը իր լման սահմաններով պարզել, բայց առ այժմ ավելորդ կհամարեմ:

Երդումը ուներ իր արարողական որոշ ձևերը: Կրոնքի հավատարմության համար եղած երդումները ունեին իրենց հարմար աղոթքները, որոնք երդումն առաջ պետք էին ըսվիլ:

Երդումի պահուն, սրբություններուն մասնավանդ խաչին ու Ավետարանին առջև երկրպագություն տեղի կունենար, որմն վերջ դանոնք կհամբուրեին:

Հազար Փարպեցիին կավանդե, թե երբ Վարդան Մամիկոնյան ու մյուս նախարարները պաշտոնական երդում պիտի տային՝ նախ Ավետարանը համբուրեցին: Իսկ Փալատոս Բյուզանդացին իր պատմության մեջ կավանդե, որ Մուշեղ Մամիկոնյան

Պապ թագավորին աջը համբուրեին առաջ երկրպագած էր անոր առջև:

Իսկ երդում ընելու համար եկեղեցի մտնելու պահուն անոր օծյալ սրմերը կհամբուրեին:

Նույնը տեղը ունեցած էր Արծրունյաց Տիկին Մարիամին կողմն, որ Սուրբ Կարապետ սրբավայրը մտնելով ճամբուրեց զորմ տաճարին» կրոն Հով. Մանդակունին:

Սրբությունները համբուրեին վերջ, ձեռքերը կհանգեցնեին անոնց վրա ու կարտասանեին երդման բանաձևը:

Ձեռքերու հարում տեղի չէր կրնար ունենալ, երբ Աստծո վրա ու կամ Անիին ճազար ու մի եկեղեցիներու» վրա երդում տեղի ունենար: Այս պարագաներուն, սակայն, սովոր էին ձեռքերն զեպի երկինք վերցնել ու այնպես երդում ընել:

Հոս կարծի բացատրել երդումներու քանի մը բանաձևերը: Անոնցմե պիտի հիշեմ աշխարհիկ կրոնական ու աստնական ձևերը:

Աշխարհիկ երդման ամենահին ձևն է Մուշեղ Մամիկոնյանին Պապ թագավորին առջև արտասանած հետևյալ բառերը.

«Կեցից և մեռաց ի վերայ քո՝ որպէս նախնիքն իմ ի վերայ նախնեացն քաջ, որպէս հայրն իմ ի վերայ Հօրն քո Արշակայ, այնպէս

և ես ի վերայ քո, բայց միայն չարախոսացն ունկն մի՛ դնիսցես»:

(Տես Փալատոս Բյուզանդ Ե. Դ.):

Կրոնական երդման քանի մը բանաձևեր կան, որոնցմե միայն պիտի հիշեմ Վահանյանց գործածած բանաձևը ըստ Դ. Փարպեցիին.

«Որ խոստովանեցի զհաւատս զայս, զոր Փրկիչն ամենեցուն և տէր Յիսուս Քրիստոս վարդապետեալ գրեաց ի սմա, և որդի մարդոյ խոստովանեալ դարձցի զմա առաջի հօր իւրոյ, ժառանգեցուցանել նմա զերկնից

բարութիւնս: Եւ որ որ կատարեալ ուրացի ի հաւատոյս յայսմանէ, և նենգեալ ստիցէ Աւետարանին երդանն, և որդի մարդոյ ուրացեալ զնա ի խաւարն արտաքին որ լալ աշացն է և կրճել առամանցս:

Ատենական երդման ձևերը երկու մասերու կրամանվին. ա) «խոստովանութիւն» ու բ) «ուրացութիւն»:

ա) «խոստովանութիւն» երդումին առիթով ընդհանրապես հետևելալ հասարակական բառերը կարտասանեին.

«Գիտէ Աստուած, և խաչս և

Աւետարանս վկայ է սրտիս, զի այնպես է

որպէս ասեմ և ոչ ստեմ»:
կամ՝

«Փառք սոցա. և զօրութիւնս զի
ձնմարիտ ասեմ զոր ասեմ, և ոչ ստեմ»
(Մխիթար Գոշ, «Դատաստանագիրք», էջ 54):
բ) «Ուրացութիւն» առթիւ երգում ընդը
իր վկայած դեպքին կամ խոսքին ստուգու-
թյան համար պայման կցուցանեմ հակառակ
պարագային քրիստոնյա չհամարվելու:

Ահա վասիկ օրինակ մը.

«Քրիստոնեա ո՛չ եմ, եթէ չեցէ այդ այդ-
պէս» (Տես «Դատաստանագիրք» էջ 54):

Երգումները միշտ ալլապն բերանացի չէին
տրվել: Շատ ծանրակշիռ դեպքերու առթիւ
բերնով արտասանվածը գրավոր ալ կտրվեր,
որպեսզի, ան մնար անուրանալի վկայու-
թյուն մը: Այսպիսի գրավոր երգումները
կոչվին «գիր» կամ «յետկար երգման»:
«Գիր երգման» ըսվածը լարով մը կկապեն
Ավետարանին հետ ու այնպես կուտային,
եթե խնդիրը շատ լուրջ էր:

Այսպես ըրած էր Սյունյաց Վասակ իշխա-
նը, ըստ Նղիշէի, երբ իր այս գործով փա-
փազեցավ նախարարներուն առջև երգում
տալ, թե հար պիտի շարունակէր օգնելու
հայկական շահերուն: Նմանապես Աշոտ
Ներսիս թագավորը ու իր աները գրավոր եր-
գում ըրին (ըստ Հովհաննես կաթողիկոսին):

Գրավոր երգում տված էր նույնպես
Մմբատ սպարապետը ի նպատակ Ատրնեբոս-
հին: Նույնը ըրած էր Աշոտ Արծրունին Հա-
սան հայ իշխանը արձակելու համար: Նույ-
նը պատահած էր Գեղարքունյաց Վասակ
իշխանին ու Աշոտ թագավորին միջև դրված
երդմանի առթիւ: Իսկ երբ Գագիկ Բ. Անի
մայրաքաղաքն պիտի բաժանվեր, հայ իշ-
խանները «երգման գիր» տված էին, կրսե
Մ. Ուռհայեցիին:

Երգումները դրվեն վերջ պաշտոնական
կկնքվին, ինչպես ըրած էր Վասակ մարզ-
պանը ըստ Նղիշէին, ու ըրած էին Վարդա-
նանք ըստ Փարպեցիին, որ կրսե, թե կնքված
էր «Նախարարաց մատանեօք»:

Այն դրված երգումները, որոնք տրված
էին Աբասին կողմն Ատրնեբոսհին ու Աշո-
տին կողմն Սահակին, «Կնքված երգման
յետկարներ» էին, կրսե Հովհաննես կաթո-
ղիկոս:

Անգիր երգումները ընդհանրապես կկնք-
վին Ավետարանին վրա, այսինքն մատույ-
նին լուսանցքներուն վրա որոշմանը կշա-
րին իրարու մոտ: Այսպես կնքված Ավե-
տարանը վկա կմնար պաշտոնական, բայց
անգիր երգման:

Պաշտոնական երգումներու ընթացքին

միջնորդներ կըլլային կաթողիկոսը կամ Ե-
պիսկոպոսները ու երեցները, անշուշտ ոչ
ամենքը միասին, այլ խնդրույն կարևորու-
թյան համաձայն յուրաքանչյուր աստիճա-
նավոր կրնար միջամտել:

Ու այս ձևով Մուշեղ Պապ թագավորին
տված երգումին մեջ իբր միջնորդ ունեն Սեմն
Ներսես կաթողիկոսը: Վարդանանք Հազկեր-
տի արքունիքը մեկնելիս առաջ երգում ըրին
Հովսեփ կաթողիկոսին առջև: Աբաս սպա-
րապետին ու Ատրնեբոսի իշխանին միջև
տեղի ունեցած երգումին միջնորդն էր Գե-
վորգ կաթողիկոսը, որ նույնպես միջնորդն
էր Աշոտ Արծրունիին ու Հասան իշխանին
միջև տրված պաշտոնական երգումին:

Նույնպես Անիին իշխանները Գագիկ ար-
քային երդմագիր տված էին Պետրոս Գնտա-
դարձ կաթողիկոսին միջնորդութեամբ:

Եպիսկոպոսներու ու երեցներու կողմն
կիրարկված միջնորդութեան բազում օրի-
նակներ ալ կան:

Այսպիսի կարևոր պաշտոնները հին հա-
յերը եկեղեցականներուն կվստահէին հետև-
յալ պատճառներով:

ԺԲ դարին առաջ Հայաստանի մեջ գո-
լութուն չունեցող քաղաքական ատենական
կազմակերպություն մը, ոչ ալ հատուկ օրի-
նագիրք, ինչպես գոյութուն ունեցող Բյուզան-
դիոնի մեջ: Ասոր փոխարեն գոլութուն
ունեին միայն եկեղեցական կանոններ, ու-
րոնց մեջ բովանդակված էին նաև դատա-
տանական շատ մը խնդիրներ, որոնց վրա
հենվելով Մխիթար Գոշ պատրաստած էր իր
արժեքավոր գործը: Հայոց մեջ օրինագիրք-
բու պակասը արդյունք էր աշխարհական
ատյաններու ու դատավորներու չգոյու-
թյան: Հայաստանի մեջ այս պաշտոնը մինչև
միջին դար հանձնված էր եկեղեցական ու
կրոնական ատյաններուն, որով դատաստա-
նական իրավունքը կմնար հայ կղերին սե-
փական իրավունք մը: Մխիթար Գոշի օրով
այս իրավունքը դարձյալ կկիրարկվոր հայ
կղերականութեան: Երբ գլխավոր աստիճա-
նավորներուն կողմն (կաթողիկոս, եպիսկո-
պոս և երեց), որոնց հետ աշխարհականներ
ալ կբազմեին: Ատյանին մեջ եպիսկոպոսը
առաջին դատավորն էր, իսկ կաթողիկոսը
գլխավոր էր ամենայն դատավորաց: Պետք է
զիտենալ, թե հայ կղերականները ընդհան-
րապես գիտութեամբ ալ բարձր էին հին
ատեն:

Այս է գլխավոր պատճառը, որ կաթողի-
կոսը երբեմն հայ թագավորն ալ բարձր
գերիշխանութեան մը ունեցող մեր ազգին մեջ,

որմե հաճախ կանխածինն նախարարները ու նույնիսկ թագավորները:

Արեմուտքին անձանոթ էր կրոնապետի աշպխի բարձր ու համազգային հանգամանքը:

Հայոց թագավորները նույնիսկ արտոնությամբ միայն կրնային ներկայանալ կաթողիկոսին պալատը, իսկ կաթողիկոսը առանց հրամանի ու փափագած ժամանակը խրոխտաբար կմտնեի արքունի պալատը ու առանց արտոնության կըզմեի արքային առջև: Թագավորը կաթողիկոսին առջև կըրնար բազմիլ այս վերջնույն հրամանովը միայն:

Միայն թե պատժական գործերը, որ անպատճեն կհամարվեին եկեղեցականներուն համար, կաթողիկոսին հրամանով կհանձնեին վեր յուրաքանչյուր գավառի աշխարհական իշխաններուն (Տես Հ. Վ. Հացուանի «Երդումն հին հայոց մէջ» էջ 81):

Կաթողիկոսին բարձր հանգամանքը կրնամ պարզել մեկ երկու օրինակներով: Երբ հզոր Աշոտ Արծրունին դժած էր Հովհաննէս կաթողիկոսին (պատմաբան) տված մեկ խոստումը Հասան իշխանը ազատ արձակելուն մեջ, կաթողիկոսը պաշտոնապես բանադրեց արքան ու ջուղին հեռացավ անգամ մ'ալ երեսը շտեմնելու պայմանով:

Նույն կաթողիկոսին օրով, երբ Աշոտ Երկաթ Բագրատունի թագավորը Վասակ իշխանին համար տղած իր մեկ երդումը դրոժելով զինքը կալանավորած էր Կայան ամրոցին մեջ, իսկույն կատղած առյուծի մը նման թագավորին առջև տնկվեցավ Մեծն Հովհաննէս պատմաբան կաթողիկոսը ու ըստ իր իսկ բառերուն «սաստկազոյն բան յանդիմանութեան ի վերայ ածեալ թագաւորին պաշարեցի զնա կշտամբութեամբ մեծաւ վասն ատելոյ ուխտին երդման» (Պատմ. Մ. Թ.):

Ու Աշոտ Երկաթ թագավորը մոմի մը պէս կակղեցավ կաթողիկոսին առջև (Հ. Վ. Հացուանի «Երդումն հին հայոց մէջ», էջ 95):

Սուտ երդումներու հանդեպ հին հայերը շատ խիստ էին: Հին Հռոմեական օրենքով մասամբ կպատժվեին սուտ երդում ընողները: Հաճախապատումին մեջ սուտ երդում ընողներուն մասին կկարդանք հետևյալ տողերը.

«Ձորս բանտիւք և երկաթի կապանօք և պէս պէս տանջանօք խոշտանգեն և մահ ի վերայ ածեն»: Ուրեմն հինգերորդ դարին իվեր հայոց մեջ սուտ երդումները ծանր հանցանքներ կնկատվեին:

Երդմանազանցութիւնն ալ թեպէտ և պժգա-

լի կնկատվեր հայոց մեջ, բայց քաղաքական պատճառներով այս թեորոշութիւնը որոշ ժամանակի մը համար բավական ծավալած էր հայոց մեջ, զոր կրնանք հետևյալ կերպով բացատրել:

Երբ Հայաստան իր քաղաքական անկախութիւնը կորցնելով Արշակունյաց գահին անկումով ենթարկվեցավ օտար պետերուն ու մանավանդ ոչ քրիստոնյա բռնապետներուն, երկու տիրապետող կողմերնն որ մեկը որ նպաստավոր քաղաքականութիւն կկարէր հայոց նպակտմամբ, հայերը անոր հետ կկապվեին նիզակակցական կապերով, որոնց ընթացքին երդումները անպակաս կըլլային:

Այսպիսի երդումներուն հաճախական խզումները պատճառ կըլլային երդմանադրութիւնը բազմանալուն, ու այս ախտը ավելի արաբացի ոստիկանները տարածեցին հայոց մեջ: Այս ոստիկանները սուտ երդումով միայն կրնային նվաճել հայ իշխանները, որմե վերջ հաճախ երդմանադրութիւն կըլլային կալանավորելով կամ սպանելով մեր պատմական հայ նախարարները ու առնոց սերունդը: Այսպիսի պարագաներու մեջ հայերն ալ իրենց կարգին երդմանադրութիւն կերեալին բերեմն: Բայց պետք է գիտենալ, թե այս պիտանի միջոց մըն էր իրենց ազատութեան համար:

Սակայն ասոր դեմ կըրորոքի Ներսէս Շնորհալին, իր «Ընդհանրական»-ին մեջ, երբ կրսն— «Մի՛ որ մեղիցէ զանթողի յանցանս ուրանալով զերդումս և երդմանազանց լինելով»: Ու մեզ կպատվիրե ոչ միայն ուխտապահ ըլլալ առ հաւատակիցս, «այլ և առ ալլազգիս: և մանաւանդ առ նոսա առաւել» (Տես «Թուղթ ընդհանրական» 192—194):

Ծանր պարագաներու մեջ երդմանադրութիւններ մեծ պատիժներով կհալածվեին ու կրնամ օրինակ մը տալ հայոց պատմութեանն:

Երբ Վարդանանք Պարսկաստանն վերադառնալին վերջ գրչեր մը հանկարծ հայ եպիսկոպոսները ավետարան ի ձեռին մտան մեծ սպարապետ Վարդանին բնակարանը ու պահանջեցին, որ առաջը առնէր Վասակին ու մողերն ի գործ դրած անկարգութիւններուն, Մամիկոնյան առյուծը ու ներկա մյուս իշխանները ոգևորված Ավետարանի սիրով, կրկին ու կրկին ուխտեցին պաշտպանն հանդիսանալու. Հայաստանյայց եկեղեցւո՜ւ ու արգիլելու Պարսկական խժոժութիւնները: Հոն գտնվող նախարարներնն մին, որ Զանգազան կկոչվեր (ու որ նախապէս իրենց ուխտակից էր), հանկարծ ընդ-

վճելով ինքզինքը երդմնազանց ցույց տվավ: Այս ուխտադրուածը իսկուհին տեղվույն վրա քարկոծվելով սպանվեցավ (Ջանդավանին անունը մեզ կազմանդն Փարսիցցին, իսկ դեպքը կպատմեն Նիդընն):

Բարեմիտ մարդիկ երբեմն շնորհ կրոնա-սիրութենն, մղված անխորհուրդ երդումներ կրենին, որոնց պահպանութիւնը շատ անգամներ անկարելի կըլլար: Այսպիսիները «երդմնասխալ» կըսվեն, որոնց դեմ խիստ էր Ջաք. Մործորեցին: Բայց հայ եկեղեցին, որ միշտ գթութիւն ցույց կուտաւ մարդկային տկարութեանց հանդեպ, երդմնասխալներուն ներողամիտ կըլլար հաճախ, որոնց փրկութեան համար զրկած էր Մաշտոցին հետեւյալ կանոնը, զոր հայ քահանան երդմնահարին կկարդար.

«Աստուած, որ զմարդոյ բնութիւնս փոփոխական է տկար գիրքս և զառ ի մտածութենէ մերմէ խորհուրդս ճշմարտապէս ճանաչես զառ ի խաբէութեանց մերոց եղեալս, որ անխակալդ ես, արժանաւորեալ թողութիւն, որը յանդիմեցան յերդումն շաղխիլ, վասն զի դու միայն գիտես զգաղտնիս սրտից մերոց: Խնդրեմք ի քէն թողութիւնս սոցա և մեզ գտանել քո անճանելի բարեբարութեամբդ: Քանզի աւրհնեալ է անունը քոյ և փառաւորեալ թագաւորութիւն ճալր և Որդւոյ և Նոգւոյդ սրբոյ այժմ և միշտ և յաւիտեանս ամէն»:

Այս մաղթանքն վերջ հայ հավատացյալը իր երդումն ազատված կհամարվեր:

Կրոնաբուլը ու մաքուր կենցաղի այսպիսի խիստ օրենքները ոչ միայն հայոց մոտ, այլ նաև օտարներու քով նշմարված է:

Հրեաները երդմնապահութեան մեջ հայոց չափ խիստ էին: Երբ երդում պիտի տային, անոնք սովորութիւն ունեին որթ մը երկու մասերու բաժանել ու անոնց մեջն անցնել: Այս սպառնալիքը ցույց մըն էր համանման մահվան անոր, որ երդմնադրուած կլինէր (Երեմիա Դ. 18):

Ասորիները և պարսիկները հեռու էին հայոց և հրեից կրոնական այսպիսի խիստ խղճմտութենէն: Սելեւկականներու օրով եր-սիկոսիա (Կիպրոս)

դրմնադրուածութեան շատ օրինակներ կան պատմութեան մեջ, իսկ Պարսից քով երդում դրծելը շատ սովորական արարք մըն էր:

Հին հելլեններն ալ շատ շէին դանազանվոր ասորիներեն ու պարսիկներեն: Ասոնք ավելի տեսականորեն կճանչնային հավատարմութեանը քան գործնականապէս: Աղամեմնոն անգամ կգամազտեր տրուվադացիներու՝ աքայցիկներու դեմ ցույց տված երդմնազանցութիւնները ու կըսէր, թէ Արամազ վրեժ պիտի լուծէր իրենցմէ: («Ելիական» Դ. 157—168):

Հույն կիներու աված երդումները «շուրիկն վրայ գրված» կհամարվէին. բայց ամենա-երդմնադրուածներն էին սպարտացիները:

Այս պատճառով հույն իմաստասերներն ատուվածներուն հասած անարգանքներուն առաջը առնելու համար անըշան վկաներու, այսինքն բուսերու և անասուններու վրա երդումներ հնարեցին:

Այսպէս՝ Ջնոն երդում ըրած էր բուսի մը վերա, Սոկրատ երդում ըրած էր շան մը ու սոսիին վերա, իսկ Աթենացի կախարդ Լամպոնը երդում ըրած էր սագի մը վերա*):

Հռոմայեցիք, սակայն, հայոց ու հրեաներու նման հավատարմ էին տրված երդումներուն հանդեպ: Կիկերոն կըսէր, թէ երդումը ոչ թէ աստվածներու բարկութեան, այլ արդարութեան ու վստահութեան կվերաբերի: Կիկերոնն առաջ հռոմայեցիք այն համոզում ունեին, թէ աստվածները վրեժ-խնդիր ին երդմնադրուածներուն դեմ, ու կվարձատրէին երդմնապահները:

Հնադարյան հայ պատմական ազգը իր դասական անցյալով, կրոնաբուլը կենցաղով ու արժեքավոր պատմութեամբ կրնա մրցել Արեւմուտքի և Արեւելքի շատ մը քրիստոնեական ազգերու հետ: Եթէ մանրամասնորեն ու գիտականորեն զբաղինք ու ուսումնասիրենք հայոց պատմութիւնը, միշտ պիտի հանդիպենք հայ անցյալին այն փառավոր ու եղակի վստահութեաններուն, որոնց կարող էր կզգանք այսօր աներկբայորեն:

Պետք է գիտենալ, սակայն, որ Հայաստանյայց եկեղեցին հայկական փառավոր անցյալն մեզի փոխանցված եղակի գանձերն մեկն է: